

UDK: 811.131.1'243:027.1

Petrović Njegoš P. II

Pregledni rad

Vesna KILIBARDA (Podgorica)

Filozofski fakultet – Nikšić

veskili@t-com.me

ITALIJANSKI NASLOVI NJEGOŠEVE BIBLIOTEKE

U prilogu se govori o Njegoševoj književnoj i opštoj kulturi kao rezultatu njegovog samoučkog obrazovanja, a u tom kontekstu i o Njegoševoj biblioteci, njenom nastanku i sudbini poslije smrti crnogorskog vladike i pjesnika. Posebno su razmotreni italijanski naslovi sačuvani u biblioteci do naših dana, to jest sve knjige i časopisi na italijanskom iz kojih je Njegoš mogao steći ili produbiti svoja znanja iz oblasti italijanskog jezika, književnosti i kulture ili se obavijestiti o različitim drugim, ne samo italijanskim temama.

Gljučne riječi: *Njegoš autodidakt, Njegoševa biblioteka, Njegoševa italijanska lektira*

O književnom obrazovanju i opštoj kulturi crnogorskog vladike i pjesnika Petra II Petrovića Njegoša, s obzirom na prilike u kojima je odrastao i živio, sudi se uglavnom samo posredno. Ipak, vjeruje se da je on u svom zreлом dobu, iako se školovao nekontinuirano i nesistematично, po obimu i dubini svoga obrazovanja bio „sasvim na visini“ ondašnje evropske kulture.¹ Njegoš se ubraja u velike „autodidakte“ jer je, s nevjerovatnom energijom, najveći dio svog obrazovanja, pa i književnog, usvojio vlastitim radom.² A njegova želja za učenjem i obrazovanjem bila je nesporna. Ljubomir Nenadović piše kako se Njegošu, čim je kao dječak doveden u Cetinjski manastir, „čitanje (...) dopalo i vrlo ga zanimalo“ i kako je „pored sve svoje žive i nestašne mladosti, pročitao (...) sve knjige što su u manastirskoj riznici bile“, tako da je „za kratko vreme znao (...) onoliko koliko su znali i oni što su ga

¹ Vido Latković, *Petar Petrović Njegoš*, Novo pokolenje, Beograd 1949, str. 20.

² Alojz Šmaus, „Petar II Petrović Njegoš 1813–1851“, preveo Branimir Živojinović, u: Alojz Šmaus, *Studije o Njegošu*, priredio Mirko Krivokapić, CID, Podgorica 2000, str. 163. – Rasprava je prvi put objavljena 1963. kao pregovor Šmausovom njemačkom prevodu *Gorskog vijenca*.

učili“.³ Upoznavši se s tek dvadesetogodišnjim Njegošem, prilikom njegovog prvog prolaska kroz Trst na putu za Rusiju 1833. godine, tršćanski učitelj Dimitrije Vladislavljević u pismu šibenskom episkopu Josifu Rajačiću opisuje kako je mladi crnogorski arhimandrit bio veoma načitan, odnosno kako on „nije (knjige) samo čitao, nego čisto i na pamet izučio, t. j. tako zapamtio, da mloge komade iz različitih ljetopisa i napamet znade recitirati i o njima dosta ljepo suditi“.⁴ Henri Lejard, Englez koji je, sa svojim sunarodnikom Edvardom Mitfordom, Njegoša posetio 1839. godine, bilježi kasnije da je mladi vladika bio učen čovjek i da je volio književnost.⁵ Kapetan Fridrih Orešković, koji se s Njegošem susretao povodom razgraničenja Crne Gore s Austrijom, u jednom svom izvještaju iz jula 1840. godine ističe kako vladika „ima veliku želju za znanjem i neprestano nastoji da nadoknadi svoje obrazovanje“.⁶ Milorad Medaković kaže da je Njegoš „pored sviju jada i nevolja“ koji su ga u čitavom njegovom životu pratili, stalno težio za naukom i želio što više da nauči.⁷ Da je Njegoš svoje „oskudno“ formalno obrazovanje nastojao sâm da dopuni „ozbiljnim i obimnim učenjem“ svjedoči i Imbro Tkalac koji se s crnogorskim vladikom upoznao 1847. godine u Beču.⁸ On bilježi Njegoševe riječi: „Istina je da neprestano učim, trudeći se da nadoknadim što sam u mladosti morao propustiti. Ali sve se to sad radi na parče i na mahove, jer mi nedostaje naučna osnovica“.⁹ Iz susreta s vladikom 1847. godine u Splitu Englez Endrju Arčibald Pejton stekao je utisak da je vladika bio „veoma željan znanja i imao razvijen ukus za književnost“.¹⁰ U članku anonimnog autora, prevedenom s njemačkog i objavljenom neposredno poslije Njegoševe smrti u zadarskom listu *Osservatore dalmato*, navodi se kako se vladika veoma starao da se obrazuje i kako se prilježno potrudio da se upozna s primjenom jedne zbirke matematičkih instrumenata koju je dobio na poklon od grofa Meterniha.¹¹ Marko Car ističe da je Njegoš veoma volio čitanje, „naročito djela

³ Ljubomir Nenadović, *O Crnogorcima, Pisma sa Cetinja 1878. godine*, str. 121.

⁴ Dr Laza Sekulić, „Posvećenje vladike Rada za episkopa“, *Letopis Matice srpske*, knj. 346, 1936, sv. 3, str. 316.

⁵ Dr Ljubomir Durković, „Lejard na Cetinju“, u: *Englezi o Njegošu i Crnoj Gori*, Grafički zavod, Titograd, 1963, str. 36.

⁶ Jevto M. Milović, „Izveštaj Fridriha Oreškovića od 10. jula 1840. J. Turskom“, u: *Petar II Petrović u svom vremenu*, CANU, Titograd, 1984, str. 416.

⁷ Milorad Medaković, *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, Knjigopечатnja A Paevića, Novi Sad, 1882, str. 174.

⁸ Imbro Tkalac, „O pesniku Gorskog vijenca“, u: *Savremenici o Njegošu*, Novo pokolenje, Beograd, 1951, str. 134. – Objavljeno prvi put u dubrovačkom *Srđu*, II/1903, br. 1, str. 132–134.

⁹ Isto, str. 135.

¹⁰ A. A. Paton, „Poseta Cetinju i susret s Njegošem u Splitu“, u: *Savremenici o Njegošu*, str. 132.

¹¹ „Il Montenero e il Vladika Pietro Petrovich II“, *Osservatore Dalmato*, III/1851, br. 193, str. 4.

istorijskih“, i da je „stare klasike grčke i latinske“ čitao u ruskom prevodu.¹² Ostavši, prema riječima Isidore Sekulić, „bez pravog učitelja“ i „bez redovnog školovanja ma koje vrste“, Njegoš se, „sam (...) u sebi morao razvijati“, tako da njegovo obrazovanje obilježavaju „kobna fragmentarnost“ i „geni[j]alni skokovi“.¹³ Milovan Đilas bilježi kako je Njegoš neprekidno učio i kako „iz godine u godinu, do zadnjeg daha, rastu i njegova pismenost i znanje“.¹⁴ Pored onoga što mu je pružala njegova lektira, jer sistematskog obrazovanja nije imao, širenju vidika ovog „otmenog samouka“¹⁵ – kako ga naziva Isidora Sekulić – veoma su pogodovala putovanja u Beč, u Petrograd i po Italiji, prepiska s mnogim znamenitim književnicima i kulturnim radnicima sa prostora tzv. Južne Slavije (Vukom Karadžićem, Ivanom Mažuranićem, Stankom Vrazom, Petrom Preradovićem, Ljudevitom Gajem, Matijom Banom, Medom Pucićem itd.), susreti sa značajnim evropskim ličnostima njegovoga doba, kao i posete više stranih putnika Cetinju. Nikola Banašević kritički se osvrnuo na karakterisanje Njegoša kao samouka u smislu romantičarskih shvatanja umjetnosti i umjetnikovog genija, ističući da iako Njegoševo školovanje nije bilo redovno po našim današnjim pojmovima on nije bio bez ikakvih učitelja, niti je oskudijevao u dobrim knjigama, pa tako njegov napor u samoobrazovanju ne treba miješati s pojmom samoučkog učenja.¹⁶

U cetinjskoj osami, daleko od centara evropske duhovnosti, Njegoš se najradije družio s knjigama: čitao, učio jezike, pisao stihove. Podaci o tome šta je čitao i kakvo je moglo biti njegovo obrazovanje, u prvom redu književno, uglavnom se traže u naslovima i sadržajima knjiga iz njegove biblioteke. Pitanje Njegoševe lektire, s obzirom na to da je ovaj pravoslavni mitropolit, državnik, filozof i pjesnik do znanja dolazio uglavnom posredstvom knjiga, od izuzetnog je značaja. Nastala 1838. godine, tako što je vladika svjetovne knjige koje su do tada on i njegov prethodnik nabavili odvojio od crkvenih knjiga i rukopisa i iz Cetinjskog manastira prenio ih u svoju rezidenciju u Biljardi, Njegoševa biblioteka privukla je pažnju i nekih od stranih posetilaca Cetinja. Italijanski botaničar Bartolomeo Bjazoletto, koji je u pratnji saksonskog kralja Fridriha Avgusta II na Cetinju bio 1838. godine, opisuje je kao

¹² Marko Car, „Gorski vijenac“ u: *Moje simpatije, književne slike i studije*, E. de Schöenfeld, Zadar, 1913, str. 4.

¹³ Isidora Sekulić, *Njegošu knjiga duboke odanosti*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1951, str. 67, 87.

¹⁴ Milovan Đilas, *Njegoš, pjesnik vladar, vladika*, Zodne, Beograd-Ljubljana, 1988, str. 50.

¹⁵ Isidora Sekulić, nav. djelo str. 84.

¹⁶ Nikola Banašević, „Da li je Njegoš bio samouk?“, *Stogodišnjica Gorskog vijenca 1847–1947*, (separat iz Glasnika Službenog lista Srpske patrijaršije), Srpska patrijaršija, Beograd, 1947, str. 20–21.

već prilično bogatu, „sa elegantno ukoričenim knjigama na raznim jezicima, slovenskom, to jest ruskom, francuskom, grčkom itd“.¹⁷ Sâm saksonski kralj u svom dnevniku, objavljenom više decenija nakon ove posete, bilježi da su „na Njegoševom radnom stolu ležali (...) *Dictionnaire de l'Académie* i razne francuske knjige“, dok se u predsoblju nalazila „mala biblioteka, većinom od ruskih knjiga, poklon ruskog cara“.¹⁸ Engleskom putniku Edvardu Mitfordu koji je Crnu Goru posetio 1839. godine, takođe je pažnju privukla Njegoševa biblioteka koju opisuje kao ne naročito obimnu i sastavljenu od „male zbirke francuskih i italijanskih knjiga“.¹⁹ Aleksandar Popov, ruski slavista koji je u Crnu Goru došao 1842. godine, o Njegoševoj biblioteci zapisao je sljedeće: „Ovdje su bila djela skoro svih poznatijih ruskih književnika, mnogo francuskih i italijanskih knjiga, naišao sam i na mnogo francuskih časopisa koje vladika dobija, čak i *Sjevernu pčelu*“.²⁰ Popov iznosi i da je bio veoma iznenađen što je u Crnoj Gori, „koja je važila za gnijezdo razbojnika“, naišao na „ovakve znake prosvjete i kulture“.²¹ Englez Džon Gardner Vilkinson, koji je na Cetinju boravio u septembru 1844. godine, zabilježio je da je u Biljardi postojala „jedna manja odaja zvana biblioteka“, u kojoj je bilo smješteno „nešto malo knjiga i mnogo čibuka“.²² Njemac Johan Georg Kol, koji je Njegoša posetio 1850, izražavajući žaljenje što on lično nije uspio da sačini iscrpni katalog Njegoševе knjižnice, navodi da se u njoj nalazi „veliki broj izvrsnih ruskih i francuskih dela“, ali i ruskih prevoda, od Homerovih epova do Bajronovih stihova, kao i nekolike „gramatike novih živih jezika“.²³ I sâm Njegoš pomenuo je svoju biblioteku u razgovoru s Franjom Kararom, dalmatinskim istoričarem i arheologom, koji je šecanja na svoje susrete s crnogorskim vladikom objavio svega nekoliko mjeseci poslije Njegoševе smrti. Pozivajući ga, prilikom njihovog susreta u Splitu u proljeće 1847. godine, da poseti Crnu Goru, Njegoš je, prema svjedočenju Karare, rekao: „Kod mene ćete naći skromnu biblioteku, dosta novina, dobre knjige i dobar duvan, jednostavnu kuhinju, poneku bocu šampanjca i srdačno gostoprimstvo. I vidjećete da Crna Gora

¹⁷ Bartolomeo Bjazoleto, „Izvjestaj o putovanju u proljeće 1838. godine kraljevskog veličanstva Fridriha Avgusta Saksonskog u Crnu Goru“, u: Vesna Kilibarda, *Njegoš i Trst, italijanski pisci i putopisci o vladici- pjesniku*, CID, Podgorica, 2000, str. 131.

¹⁸ „Iz dnevnika saksonskog kralja Fridriha Avgusta II“, u: *Savremenici o Njegošu*, str. 55.

¹⁹ „Iz putničkih beležaka Edvarda Mitforda“, isto, str. 63.

²⁰ Aleksandar Popov, *Putovanje u Crnu Goru*, Službeni list Republike Crne Gore, Podgorica, 2000, str. 24.

²¹ Isto.

²² „Vilkinson u Crnoj Gori 1844“, u: Ljubomir Durković-Jakšić, *Englezi o Njegošu i Crnoj Gori*, str. 222.

²³ „Život na Cetinju i u Crnoj Gori oko 1850“, u: *Savremenici o Njegošu*, str. 159.

nije zemlja divljaka“.²⁴ I mnogo kasnije, tridesetih godina XX vijeka, srpski pjesnik Rade Drainac bio je toliko impresioniran ostacima Njegoševe biblioteke, male i skromne ali pune rijetkih i zanimljivih knjiga, da mu se, nakon što ih je s pažnjom razgledao, na kraju dopisa napisanog za beogradsku *Pravdu* otelo kako u poređenju s crnogorskim pjesnikom „svi Kranjčevići, svi Jakšići, svi Radičevići i Ilići liče na dobre božje vrapce“.²⁵

Osim knjiga koje je naslijedio iz bogate biblioteke svoga prethodnika Petra I, među kojima je bilo dosta svjetovnih, i to na više jezika, ostale je Njegoš sâm nabavio, što kupujući ih neposredno ili putem pretplate, što dobijajući ih na poklon od autora i prijatelja. Prva prilika da se literaturom značajno opskrbi ukazala mu se u Petrogradu, đe je u ljeto 1833. godine posvećen za vladiku i odakle su, pored ostalog, za njim krenuli i sanduci puni knjiga – računa se oko pet stotina naslova, kako za crkvene potrebe tako i za ličnu biblioteku – a čijem se „neprestanome čitanju“, prema zapisu Vuka Vrčevića, po povratku odmah posvetio.²⁶ Miron Flašar pretpostavlja da te knjige nije tada birao Njegoš lično, nego neko lice „dobro upućeno u književnu produkciju Rusije, a i Evrope“, a što se vidi iz ukupnog sastava osnovnog fonda Njegoševe biblioteke.²⁷ Vuk Vrčević na drugom mjestu bilježi da je vladika u Petrogradu „kupio za svoju novo zavedenu biblioteku svakojakijeh svjetskih knjiga u ruskom jeziku“.²⁸ Njegoš se s ovog prvog puta u Rusiju vratio ne samo sa znatno ojačanim ličnim autoritetom, s podrškom da izvrši reforme u zemlji i s planom da osnivanjem škola i štamparije unaprijedi kulturni i prosvjetni razvitak Crne Gore, nego i s jasnom željom da sebe obrazuje i usavrši, da nauči strane jezike i čita velike pisce, da uspostavi veze s ljudima od pera u slovenskom svijetu i izvan njega.²⁹ A nešto kasnije, početkom 1835. godine, iz Rusije je na Cetinje stiglo čak „17 sanduka knjiga crkovnije, ikona i drugije vešći“, vjerovatno i nekih drugih knjiga.³⁰ Njegoš je knjige nastavio da dobija i dobavlja i kasnije, s raznih strana i na različite načine. Bilo ih je koje su na Cetinje dospjele zahvaljujući organizovanoj akciji prikupljanja knjiga za „Bi-

²⁴ Francesco Carrara, „Il Vladica del Montenegro, ritratto da'suoi colloqui“, *Lettture di famiglia*, I/1852, str. 58.

²⁵ Rade Drainac, „U biblioteci pesnika Njegoša“, *Pravda*, 25. april 1933, str. 8.

²⁶ Vuk Vrčević, „Književnost“, *Slovinac*, I/1878, br. 7, str. 62.

²⁷ Miron Flašar, *Njegoš i antika*, CANU, Njegošev institut, knj. 1, Podgorica, 1997, str. 27.

²⁸ Vuk Vrčević, *Život Petra II Petrovića Njegoša, vladike crnogorskoga*, str. 50.

²⁹ Pavle Popović, „Mladi Njegoš“, *Srpski književni glasnik*, nova serija, knj. I, 1920, br. 6, str. 434.

³⁰ Dušan J. Martinović, „Petar II Petrović Njegoš – osnivač državne biblioteke Crne Gore“, str. 354. – Up. i Njegoševo pismo ruskom konzulu u Dubrovniku Jeremiji Gagiću od 21. marta 1835 u: Petar Petrović Njegoš, *Pisma I, 1830-1837*, u: *Cjelokupna djela*, Prosveta, Beograd, 1951, knjiga sedma, str. 305.

blioteku crnogorsku“, u kojoj su učestvovali *Matica srpska*, *Društvo srpske slovesnosti*, *Danica ilirska*, kao i redakcije, izdavači i autori iz više zemalja.³¹ Akcija je pokrenuta krajem 1846. i početkom 1847. godine godine apelima u nekim srpskih i hrvatskim glasilima, a inicirao ju je Milorad Medaković, možda i na nagovor samoga Njegoša, čiji je bliski saradnik tada bio, u jednom svom članku u beogradskim *Srbskim novinama*, koji su ubrzo prenijele i zagrebačke *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske* Ljudevita Gaja.³² Sve ove knjige doprinosile su i Njegoševom samoobrazovanju, kao i njegovom poznavanju jezika na kojima su bile štampane.³³ A Njegoševa lektira „nije bila ni oskudna ni tako slučajna“. ³⁴ Na nju, svakako, ne bi trebalo gledati, kako je to već istakao Mirko Krivokapić, kao na „gomilanje opšte knjiške učenosti i obrazovanosti“, već prije kao na „podsticaj i oživljavanje jednog filozofski usmerenog raskošnog pesničkog talenta na njegovom stvaralačkom putu“. ³⁵

Prvi popis i djelimični opis Njegoševe biblioteke, to jest onoga što je od nje do tada sačuvano, objavio je 1927. godine Dušan Vuksan, pretpostavljajući da je vladika, kao veliki bibliofil, „morao ostaviti biblioteku sa nekoliko hiljada svezaka“. ³⁶ Vuksan, čiji spisak obuhvata 177 svezaka (92 naslova) knjiga koje su pripadale Petru I i 469 svezaka (oko 142 naslova, uključujući i godišta periodičnih publikacija) iz biblioteke Petra II, drži da njegov popis predstavlja samo bijedni ostatak Njegoševe knjižnice, jer su knjige poslije vladicine smrti nebrigom i neznanjem rasturene na razne strane, tako da će se teško ikad doznati koliko ih je tačno i kakvih sve u ovoj biblioteci bilo. ³⁷ Zna se da su Njegoševe knjige do 1867. godine ostale u Biljardi, jer je knjaginja Darinka, obrazovana Tršćanka, žena Njegoševog nasljednika knjaza Danila, piše Vuksan, „prihvatila i čuvala“ vladčinu biblioteku čitavih petnaestak godina poslije njegove smrti, dopunjujući je knjigama koje i sama nabavljala,

³¹ Dr Niko S. Martinović, „Razvoj bibliotekarstva u Crnoj Gori od Petra II Petrovića Njegoša do 1945. godine“, u: *Problemi bibliotekarstva u Crnoj Gori*, Društvo biblioteka Crne Gore, Obod, Cetinje, 1965, str. 12.

³² Ljubomir Durković-Jakšić, „O Njegoševoj biblioteci“, *Bibliotekar*, II/1951, br. 3-4, str. 117–118; Andrija-Ljubomir Lisac, „Još nešto o Njegoševoj biblioteci“, *Bibliotekar*, VI/1954, br. 3. str. 160.

³³ Svetozar Stijević, *Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1992, str. 36.

³⁴ Nikola Banašević, „Da li je Njegoš bio samouk?“, str. 21.

³⁵ Mirko Krivokapić, „Njegoševo delo u tumačenju Alojza Šmausa“, u: Alojz Šmaus, *Studije o Njegošu*, str. 220–221.

³⁶ Dušan D. Vuksan, „Biblioteka vladike Rada“, u: *Cetinje i Crna Gora*, Knjižarnica Rajkovića i Ćukovića, Cetinje, 1927, str. 194.

³⁷ Vuksanov spisak, i to samo naslova knjiga Petra II, iako su knjige naslijeđene od Petra I činile sastavni dio Njegoševe biblioteke, preštampano je Dušan Martinović u navedenom radu (str. 366–371).

najviše francuskom literaturom, a „po odlasku u Mletke predala je u amanet sinovcu, mladom knezu Nikoli“.³⁸ Simo Popović, jedan od znamenitih izvanjaca koji je na poziv knjaza Nikole I 1870. godine došao na Cetinje, u vezi s Njegoševim knjigama u svojim memoarima bilježi: „(...) Od vladike Rada se nije ništa sačuvalo, ni pisma ni rukopisi njegovi. U jednoj prizemnoj kamari u Biljardi ja sam još gledao nekoliko polica natrpanijeh knjigama od njegove biblioteke. Kao ranije druge i od tih su mnoge raznešene, a ostatak dao sam prenijeti u dvor, kada sam jednom Knjaževu biblioteku sređiva“.³⁹ I cetinjski profesor Živko Dragović koji je osamdesetih godina XIX vijeka, takođe po nalogu knjaza Nikole I, pregledao ovu biblioteku i napravio njen katalog, kaže da je ona sadržala „vrlo važnih sačinjenja na svijema jevropskijema jezicima“ i da je bila „vrlo bogata“, o čemu svjedoče njeni ostaci, jer se na nekim knjigama nalaze brojevi „koji prelaze preko hiljade“, ali i da je, na žalost, od nje tada zatekao svega oko 300 knjiga koje je, takođe po knjaževoj želji, predao Dvorskoj biblioteci.⁴⁰ U vrijeme knjaza Nikole Njegoševa biblioteka je izdvojena i neko vrijeme čuvana u Ministarstvu finansija, a za nju je bio zadužen Filip Petrović Njegoš.⁴¹ I pored toga Njegoševe knjige dijelom su završile u rukama privatnih lica, dijelom su raznesene po cetinjskim javnim bibliotekama, dok su mnoge, izvjesno, i nepovratno nestale ili propale, naročito tokom Prvog svjetskog rata. Vuksan pominje biblioteku Cetinjske gimnazije, cetinjsku Narodnu biblioteku, Manastirsku i biblioteku Cetinjske bogoslovije, kao i Dvorsku, kasnije Državnu biblioteku, iz kojih je, očito, prikupio knjige koje je uvrstio u svoj popis, ne isključujući ni mogućnost da je dio Njegoševih knjiga razasut ne samo po Cetinju nego i po čitavoj Crnoj Gori.⁴² Liturgijske knjige s Njegoševim rukopisnim bilješkama o darodavcima nalažene su kasnije u više crkava po Crnoj Gori i izvan njenih granica.⁴³ Bilo je i slučajeva da su knjige i listovi knjiga iz Njegoševe biblioteke uzimani i čuvani kao relikvije.⁴⁴ Očito, u pravu je Vuksan kad tvrdi da je „do vladičinih knjiga mogao doći ko je htio i raznositi ih ko je prije stigao“.⁴⁵ Ova biblioteka, smatraju proučavaoci

³⁸ Dušan Vuksan, nav. rad, str. 193.

³⁹ Vojvoda Simo Popović, *Memoari*, priredili i predgovor napisali Jovan R. Bojović i Novica Rakočević, Izdavački centar Cetinje – CID, Podgorica, 1995, str. 37.

⁴⁰ Up. Živko Dragović, „Uputstvo za sakupljanje materijala za istoriju i đeografiju Crne Gore“, *Glas Crnogorca*, XII/1883, br. 52 (23. XII) str. 2.

⁴¹ Dr Niko S. Martinović, „Razvoj bibliotekarstva u Crnoj Gori“, str. 14–15.

⁴² Dušan Vuksan, nav. rad, str. 193–194.

⁴³ Dušan Martinović, nav. rad, str. 365–366.

⁴⁴ U mnogim slučajevima, iz neznanja, tretirane su kao relikvije i neke knjige koje nijesu pripadale vladičinoj biblioteci. Jedan takav primjer navodi Ljubomir Durković-Jakšić u pomenutom radu „O Njegoševoj biblioteci“, str. 120.

⁴⁵ Dušan Vuksan, nav. rad, str. 193.

istorije crnogorskog bibliotekarstva, imala je već u Njegoševo doba karakter *centralne državne biblioteke*.⁴⁶ U njoj su, sudeći i po njenim ostacima, bila zastupljena djela iz svih oblasti znanja, to jest iz skoro svih grupa *univerzalne decimalne klasifikacije*, a bila je i prije Njegoša, mada naročito u njegovo doba, i glavni distributor knjiga u Crnoj Gori, pa i u njoj tada sušednim krajevima.⁴⁷ Smatra se da su najviše dodira s knjigama ove biblioteke, pored samog Njegoša, za njegovoga života imali Dimitrije Milaković, Milorad Medaković, Đorđe Srdić i Vuk Vrčević.

Detaljne zamjerke na Vuksanov popis dao je Miron Flašar koji za najkrupniji nedostatak, pored niza sitnijih grešaka i bibliografskih omaški, uzima njegov nedovoljno obrazloženi postupak kojim je knjige izdate prije 1834. godine, bez sačuvane Njegoševe signature ili drugih znakova njihove prvobitne pripadnosti Njegoševoj knjižnici, svrstao među sačuvane signirane knjige.⁴⁸ Flašar ističe i da muzejski inventari knjiga Petra I i Petra II, za koje nije zabilježeno ko ih je i koje godine sastavio, a koji se od Vuksanovog spiska razlikuju i po broju i po rasporedu popisanih jedinica, ne sadrže obrazloženje zašto su knjige bez Njegoševe naljepnice uvrštene u sastav njegove knjižnice. Ovaj autor smatra da su Njegošu zasigurno pripadale samo one knjige koje imaju njegov *ex libris* sa signaturom, eventualno neku posvetu, potpis ili kakvu njegovom rukom napisanu bilješku, kao i da sama godina izdanja nije dovoljno pouzdan dokaz njihove pripadnosti Njegošu. Flašarevom stavu da za izučavanje Njegoševe lektire i Njegoševog stvaralaštva primjerci bez njegove naljepnice imaju samo relativnu vrijednost priklonio se i Slobodan Vukobrat.⁴⁹ Dušan Vuksan smatrao je, međutim, da je biblioteka prvi i potonji put registrovana 1833. godine, vjerovatno neposredno poslije velike nabavke knjiga u Rusiji, a da su se nakon toga, vjerovatno, knjige gomilale bez reda, te da je to razlog što na njima nema Njegoševe signature, dopuštajući i mogućnost da su naljepnice s nekih knjiga vremenom i otpale.⁵⁰ Na tim naljepnicama, lijepljenim u lijevom uglu unutrašnje strane prednje korice, bio je odštampan napis *Iz Knjižnice Vladike Crnogorskoga Petra Petrovića Njegoša*, dok je redni broj na ovoj etiketi unošen rukopisno.

U Njegoševom muzeju na Cetinju danas se nalazi najveći dio knjiga iz Vuksanovog popisa, ali i priličan broj onih za koje ovaj autor nije znao ili nije pretpostavljao da potiču iz Njegoševe biblioteke koja nije nikad u dovoljnoj

⁴⁶ Dr Niko S. Martinović, nav. rad, str. 12.

⁴⁷ Dr Niko S. Martinović, nav. rad, str. 12–13; Dušan Martinović, nav. rad, str. 371–373.

⁴⁸ Miron Flašar, *Njegoš i antika*, str. 19–21, 30.

⁴⁹ Slobodan Vukobrat, „Prilog ispitivanju Njegoševe engleske i nemačke lektire“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. 37, 1971, sv. 1–2. str. 111, 119.

⁵⁰ Dušan Vuksan, nav. rad, str. 194.

mjeri sistematski ispitana. Prema inventaru Muzeja biblioteka Petra I sadrži 195 svezaka, a Petra II 374, računajući posebno svaki svezak višetomnih djela. Ovi podaci razlikuju se ne samo od Vuksanovog nego i od popisa koji je prije nekoliko decenija u Njegoševom muzeju imao na uvid Miron Flašar (Petar I – 195, Petar II – 359). Sve ove knjige Državni muzej na Cetinju predao je 1951. godine Njegoševom muzeju, smještenom u tada tek restauriranoj Biljardi, a njihovi inventari predstavljaju drugi, neobjavljeni spisak sastava knjižnice Petra I i Petra II.⁵¹ Iako se radi o fondu stare i rijetke knjige, nije poznato ko je i kada ove inventare sastavio, kao što se ne zna ni na osnovu kakvih kriterijuma su knjige kojih u Vuksanovom spisku nema kasnije proglašavane za ostatke Njegoševe knjižnice i zašto su pojedini naslovi koji su u Vuksanovom popisu označeni kao knjige Petra II ovđe svrstani među knjige Petra I. S obzirom na činjenicu da popis Njegoševih knjiga nije s potrebnom kritičnošću uradio ni Dušan Vuksan ni oni koji su pravili muzejski inventar Njegoševe biblioteke do danas, svaki pokušaj utvrđivanja njenog, pa i približnog sastava ostaje nužno na nivou pretpostavke. Vuksan se nije „iscrpno i dosledno“ pozabavio ni sadržinom Njegoševih knjiga, što mu Flašar takođe zamjera, mada je, očito, osnovni cilj Vuksanovog priloga bio njihov popis.⁵² A samo analizom njihovog sadržaja može se stvoriti pouzdanija osnova za sud o Njegoševoj lektiri, ne zaboravljajući da će i ona ostati „nepotpuno sagledana i krnje rekonstruisana“ stoga što je veći dio Njegoševih knjiga izgubljen.⁵³ Upoznavanje sa sastavom i sadržinom u prvom redu Njegoševe književne lektire, ali i s drugim djelima iz njegove biblioteke, različite sadržine i namjene, prvi je i nezaobilazni korak u ispitivanju eventualnih uticaja ne samo na književno djelo nego i na ukupno djelovanje crnogorskog vladike i pjesnika. Proučavanje Njegoševe biblioteke put je za upoznavanje vladčinog obrazovanja, ukusa, težnji, ukratko – njegove biografije, i to ne samo intelektualne. Otkrivanje Njegoševih interesovanja kroz upoznavanje sastava njegove lične biblioteke podrazumijeva i svojevrsan doprinos istraživanju *istorije kulture* Crne Gore u prvoj polovini XIX vijeka.

U Njegoševoj biblioteci nalazi se i izvjestan broj knjiga na italijanskom jeziku koji je Njegoš naučio već u ranoj mladosti, produbljujući i upotpunjujući to znanje na različite načine i kasnije, što učenjem iz knjiga, što koristeći razne prilike za usmeni razgovor, kao praktično vježbanje i provjeru znanja prilikom svojih putovanja u Trst i Italiju, ali i u neprekidnoj komunikaciji s

⁵¹ Kad je Muzej 1946. godine preuređen, knjige Petra I i Petra II izdvojene su iz opšte biblioteke i smještene u tzv. Njegoševu sobu. – Up. M[irko] B[anjević], „Biblioteka Narodnog muzeja na Cetinju“, *Pobjeda*, IV/1947, br. 60 (6. IX) str. 6.

⁵² Miron Flašar, nav. djelo, str. 33.

⁵³ Isto.

vlastima u Boki i Dalmaciji u kojima je i pod austrijskom upravom italijanski zadržan kao jezik lokalne administracije, sudstva i školstva.⁵⁴ U Vuksanovom popisu zabilježeno je ukupno devet italijanskih naslova koje je Njegoš preuzeo iz biblioteke svoga strica i deset koje je on sâm nabavio, uz nekoliko godišta italijanskih listova i časopisa čiji je, moguće, bio prenumerant. U inventaru Njegoševog muzeja danas je broj naslova na italijanskom više nego duplo veći nego kod Vuksana, iako nekih naslova iz Vuksanovog popisa u njemu više nema, dok su pojedine knjige, iako se kod Vuksana nalaze među knjigama Petra II, iz nepoznatog razloga premještene među knjige Petra I. Mnoge dileme u vezi s današnjim sastavom Njegoševe biblioteke predstavljaju otvorena pitanja koja većim dijelom izlaze iz okvira ovog rada, a na njih bi odgovore trebalo da daju nadležne institucije, prvenstveno Njegošev muzej, odnosno Narodni muzej Crne Gore, u čijem je ovaj sastavu, ali i Nacionalna biblioteka na Cetinju, kao matična ustanova za bibliotečku djelatnost u Crnoj Gori. Ovom prilikom namjera mi je da ukažem prvenstveno na one knjige iz Vuksanovog i/ili muzejskog inventara iz kojih je Njegoš mogao steći ili produbiti znanja iz oblasti italijanskog jezika, književnosti i kulture, iako su iz ovih oblasti u biblioteci prisutna i djela na nekim drugim stranim jezicima, ne samo na italijanskom (lista A: djela razvrstana po kategorijama, a unutar njih data po abecednom redoslijedu prezimena autora). Pored toga, sumarno su prikazane i knjige koja nam govore o čemu se sve vladika mogao obavijestiti posredstvom ostalih raznovrsnih izdanja na italijanskom jeziku koja su mu bila na raspolaganju (lista B: djela popisana po abecednom redoslijedu prezimena autora). Za sve naslove označena je poziciju u Vuksanovom (V), kao i u muzejskom popisu (M), iz čega se vidi koji su primjerci zabilježeni u oba ova popisa a koji samo u jednom, kao i kod kojih je došlo do promjene oznake pripadnosti Petru I (P I) ili Petru II (P II) nakon prvog popisa Njegoševe biblioteke iz 1927. godine.

A.

Udžbenici, gramatike i rječnici italijanskog i drugih jezika

Sljedeći naslovi dovode se u vezu s Njegoševim učenjem italijanskog jezika, a radi se o udžbenicima, gramatikama i rječnicima italijanskog jezika.

- BAZZARINI, Antonio, *Ortografia enciclopedica universale della lingua italiana*, v. I-IV, Girolamo Tasso, Venezia, 1824-1837.

⁵⁴ Up. Vesna Kilibarda, „Njegoševo poznavanje italijanskog jezika“, *Lingua montenegrina*, god. VI/1, 2013, br. 11, str. 197–207.

V: P I – 85-88, v. (I-III), IV; M: P I – 113

Četvrti tom višetomnog enciklopedijskog izdanja s pravopisom i rječnikom italijanskog jezika.

- DROBNIČ, Josip, *Ilirsko-nemačko-talijanski mali rečnik*, sa osnovom gramatike ilirske od Vekoslava Babukića, Tiskom Jermenskoga manastira; troškom Matice srpske, Beč, 1846-1849.

V: P II – 804; M: P II – 114

- PIANZOLA, P. M. Bernandino, *Dizionario, grammatiche e dialoghi per apprendere le lingue italiana, greca-volgare e turca, e varie scienze*, seconda edizione con moltissime correzioni aggiunte, v. I-III, Gio. Antonio Conzatti, Padova, 1789.

V: P I – 68-70; v. I-III; M: P I – 111

Trotomni rječnik s gramatikama i uporednim dijalogizima na italijanskom, grčkom i turskom jeziku. Na koricama izdanja ima puno zapisa ispisa-nih rukopisom koji mnogo liči na Njegošev, a odnose se na turska značenja nekih italijanskih riječi.

- SORESI, Pier-Domenico, *I rudimenti della lingua italiana*, dati in luce da D. Angelo Mazzoleni ad uso delle scuole, sesta edizione riveduta e ricorretta, Per Gio. Battista Indrich, Venezia, 1789.

V: P I – 45; M: P I – 70

Udžbenik italijanskog jezika za početnike.

Među knjigama Petra I i Petra II bilo je više priručnika i rječnika za učenje raznih stranih jezika njemačkih, francuskih i ruskih izdavača. Među njima su i dva italijanska izdanja udžbenika za učenje njemačkog i engleskog jezika.

- CRAMERO, Mattia, *Veri fondamenti della lingua tedesca*, Figliuoli di G. A. Endter, Norimberga, 1694.

V: P I – 42; M: P I – 20

- VERGANI, [Angelo] *Grammatica inglese ad uso degl'italiani*, semplicizzata e ridotta a XXI lezioni da C[arlo] Ant[onio] Vanzon, Dalla tipografia e litografia Sardi, Livorno, 1831.

V: P II – 23; M: P II – 42

Književna djela italijanskih i drugih autora na italijanskom jeziku

- GIORGI, Ignazio, *Sospiri di Maddalena penitente nella grotta di Marsiglia*, poema idillico, tradotto in italiano da Marc'Antonio Vidovich, Gio. Demarchi, Zara, 1829.

V: P II – 58; M: P I – 95.

Italijanski prevod djela hrvatskog baroknog pjesnika Ignjata Đurđevića *Uzdasi Mandaliene pokornice*, objavljenog u Veneciji 1728. godine.

- MAURI, Achille, *Il libro dell'adolescenza*, quinta edizione, Tipografia e libreria Pirotta, Milano, 1848.

M: P II – 271

Ova knjiga nije zabilježena u Vuksanovom popisu, a nije poznato ni kad je i na osnovu kojeg kriterijuma uvrštena u ostatke Njegoševe biblioteke. U pitanju je antologija italijanske književnosti, poezije i proze, koja na preko četiri stotine stranica, uz više italijanskih (Dante, Petrarca, Bokačo, Makijaveli, Taso, Manconi, Parini itd.), uključuje i brojne druge pisce u italijanskom prevodu (Sofokle, Tit Livije, Ovidije, Plutarh, Ciceron, Gete, Herder, Klopštok, Šiler, Lamartin, Šatobrijan, Milton, Bajron, Šekspir itd.), donoseći u prilogu i kratke biografske podatke o svim zastupljenim autorima. Ovo izdanje predstavlja jednu od prvih italijanskih školskih čitanki za učenike gimnazije, što je i naslovom istakao njen autor Akile Mauro (1806–1883), i sâm nastavnik književnosti u mladosti. Objavljena prvi put 1835. godine, ova antologija zabilježila je nevjerovatan uspjeh, pa su izdanja ponavljana u sve većim tiražima. U Njegoševoj biblioteci nalazi se peto izdanje iz 1848. godine. Ako ga je vladika lično nabavio, onda je to moglo biti tek 1850. ili 1851. godine, kada je, već ozbiljno bolestan, odlazio u Italiju na liječenje. S obzirom na to da je na unutrašnjoj korici knjige i danas čitljiv rukopisni zapis *Olga Danilova, Venise 1869*, kao i na činjenicu da ovog naslova nema u Vuksanovom popisu, pretpostavljam da porijeklo ove knjige treba prije potražiti u kontekstu vezanom za knjeginju Darinku, ženu knjaza Danila I, i njenu ćerku Olgu, nego za samog Njegoša.

- METASTASIO, Pietro, *Opere*, v. I-XXXVI, Giuseppe Antonelli, Venezia 1826-1830. V: P II – 242-271 t. (I-II), III, IV, V, (VI-VIII), IX, (X-XI), XII, (XIII-XIV), XV-XVII, (XVIII-XXI), XXII-XXIV, (XXV-XXVIII), XXIX; M: P II – 357/3-5, 9, 12, 15-17, 22-24, 29

Višetomno izdanje sabranih djela Pjetra Metastazija (1698–1782), najslavnijeg pjesnika italijanskog XVIII vijeka. On je u svojim libretima za melodrame evropskoj aristokratskoj publici, pored rafinirane zabave, ponudio i

primjere političkog i etičkog ponašanja u kome su vrline prijateljstva, vjernosti, heroizma i slavloljublja postavljene iznad ljubavnih osećanja. Danas se u Njegoševoj biblioteci nalazi dvanaest od ukupno trideset i šest tomova ovog izdanja, dva manje nego u Vuksanovom popisu.

- RUBINI, Giuseppe, *Scelta di prose italiane coll'aggiunta d'alcune brevi notizie dei loro autori*, seguite da un dizionario particolare italiano, francese e russo di tutte le voci che vi si contengono, e coll'accento di prosodia sulle medesime, Stamperia dell'Università, Mosca, 1832.

V: P II – 25; M: P II – 32

Antologija s izborom iz proze čak trideset i devet italijanskih pisaca, sačinjena je kao udžbenik za potrebe nastave italijanskog jezika i književnosti na carskom Državnom univerzitetu u Moskvi. Vjerovatno stoga što joj je svrha bila didaktičke prirode, knjiga je na oko 350 strana, pored odabranih odlomaka na italijanskom jeziku, donijela i kratke bilješke, takođe na italijanskom, o svim zastupljenim autorima. U izdanje je uključen i iscrpni italijansko-francusko-ruski rječnik, što autor objašnjava potrebom da se ruskom čitaocu približe teže razumljivi izrazi svojstveni ponekom od odabranih autora, kao i provincijalizmi i latinizmi koji bi takođe mogli predstavljati poteškoću u razumijevanju teksta. Pored ovoga dat je i posebni rječnik istorijskih, mitoloških i geografskih pojmova, kao i registar ličnih imena transkribovanih s italijanskog na francuski i ruski jezik. Autor antologije je Đuzepe Rubini, Italijan koji je od 1827. godine rukovodio katedrom italijanskog jezika i književnosti na Moskovskom univerzitetu.⁵⁵ U ovom izdanju samo je predgovor dat dvojezično, na italijanskom i ruskom jeziku. U njemu je Rubini obrazložio svoj izbor, pravdajući prisustvo većeg broja autora iz novijih (P. Metastazio, K. Goldoni, V. Alfieri, K. Goci, M. Čezaroti, V. Gravina, L. A. Muratori itd.) u odnosu na pisce iz ranijih epoha italijanske književnosti (Đ. Bokačo, F. Saketi, J. Sanacaro, Đ. Dela Kaza, N. Makijaveli, F. Gvičardini itd.), od kojih je, kako ističe, neke morao izostaviti zbog njihovog „odveć starinskog“ stila i „odveć zamršenih“ rečenica. U želji da njegovi studenti ostvare napredak u izučavanju italijanskog jezika, smatrao je nužnim da u jednom ovakvom izdanju korisno spoji s prijatnim.⁵⁶ Antologija je podijeljena na jedanaest posebno naslovljenih sekcija u kojima su pojedini autori zastupljeni i sa više odlomaka, bilo u okviru jedne, bilo u više različitih kategorija u koje je Rubini razvrstao odabrane odlomke (npr. opisi, alegorije, pisma, novele, dijalozi, bešede itd.). U odjeljku posvećenom portretima pisaca, pored antičkih grčkih i rimskih,

⁵⁵ Giuseppe Rubini (1793 – ?) www.dervio.org/qd/pers/fam/rubini3htm.

⁵⁶ Giuseppe Rubini, „Prefazione“, nav. djelo, str. VII-IX.

zastupljena su i neka od najvećih imena italijanske književnosti (Dante, Petrarka, Bokačo, Ariosto, Taso, Galilei, Alfieri) u odlomcima preuzetim iz radova književno-istorijskog profila nekoliko italijanskih autora (S. Betineli, K. Denina, Đ. Tiraboski, F. Algaroti, I. Albrici).

Ovo rusko izdanje antologije italijanskih pisaca iz 1832. godine moglo je biti nabavljeno već prilikom Njegoševog prvog puta u Rusiju 1833, pod pretpostavkom da je onaj kome je eventualno bilo povjereno da za crnogorskog vladiku napravi izbor knjiga znao da Njegoš poznaje italijanski jezik. Ili je Njegoš antologiju sâm izabrao prilikom tog svog prvog ili, nešto kasnije, drugog boravka u Rusiji 1837. godine. Shodno ranije datom objašnjenju, Vuksan na njemu nije našao Njegošev *ex libris*. Ipak, ovo izdanje teško da se moglo slučajno naći u Njegoševoj biblioteci. Knjigu su, prema podacima sa njene zadnje korice, u Petrogradu distribuirali dvorski knjižar F. Belizar i petrogradski štampar i knjižar Aleksandar Smirdin, čije je kataloge, poznato je, Njegoš dobijao i iz njih knjige naručivao. Vuksan je u vrijeme popisa zatekao na Cetinju jedan od Smirdinovih kataloga s nekoliko podvučenih naslova za koje pretpostavlja da predstavljaju Njegošev izbor.⁵⁷

- *Novelle persiane divise in mille e una giornata*, tradotte in francese e dal francese in volgare italiano, v. I-V, Tip. Santini, Venezia, 1810.

V: P I – 104-105, t. (I), II.

Prema Vuksanovom popisu u Njegoševoj biblioteci nalazila se druga knjiga petotomnog italijanskog izdanja persijskih priča pod naslovom *Hiljadu i jedan dan*, u prevodu s francuskog jezika (*Les milles et un jours*, Paris, 1710). Sačinjeno po uzoru na čuvenije arapske priče iz zbirke *Hiljadu i jedna noć*, zbirku je na Zapad donio francuski orijentalist Peti de la Kroa (Pétis de la Croix, 1622–1695), tvrdeći da je u pitanju njegov prevod na francuski s persijskog originala čiju je kopiju 1675. godine dobio u Isfahanu od jednog derviša po imenu Mocles ili Mukhlis. Danas ove knjige u Njegoševom muzeju nema.

- TOMMASEO, Nikola, *Iskrice*, drugo popravljeno izdanje, Tiskom Dra. Ljudevita Gaja, Zagreb, 1848.

M: P II – 63

Kratka pjesnička proza u kojoj Tomazeo zagovara uzajamno poštovanje dviju dominantnih kultura u Dalmaciji, južnoslovenske i italijanske. Ovaj naslov nalazi se i na spisku knjiga koje su 1853. godine stigle na Cetinje kao poklon *Društva za povjesnicu i starine jugoslavenske* iz Zagreba.⁵⁸

⁵⁷ Dušan Vuksan, nav. rad, str. 218–219.

⁵⁸ Up. Dušan Martinović, nav. rad, str. 360–361.

Djela o italijanskoj književnosti i kulturi

- CESARI, Antonio, *Bellezze della Commedia di Dante Alighieri: dialoghi*, t. I-III, Tip.di Paolo Libanti, Verona 1824-1826.

V: P II – 52-54; M: P I – 108-110

Trotomno djelo sveštenika Antonija Čezarija (1760–1828) pod naslovom *Ljepote Komedije Dantea Aligijerija*, sačinjeno u formi dijaloga koji navodno vode tri pasionirana čitaoca, komentarišući najljepše tercine Danteovog remek-djela. Strukturirana u 34 dijaloga, knjiga predstavlja originalnu lingvističku i stilističku analizu *Božanstvene komedije*, napisanu s namjerom da prevaziđe ograničenja savremenih istorijsko-eruditskih komentara djela. U literaturi se pominje u kontekstu teme eventualnog Danteovog uticaja na Njegoševu *Luču mikrokozma*.

B.

Ostala djela na italijanskom jeziku

- BARTHÉLEMY, G[ian] G[iacomo], *Viaggio di Anacarsi il giovane nella Grecia verso la metà del quarto secolo avanti l'era volgare*, seconda edizione, v. I–XII, Giuseppe Antonelli, Venezia, 1827-1828.

V: P II – 216-223, v. (I-III) IV, (V), VI, (VII), VIII; M: P II – 68-70

Obimni istorijski roman *Putovanje mladog Anaharzisa po Grčkoj u godinama oko sredine IV vijeka prije naše ere* francuskog pisca, arheologa i numizmatičara Žana Žaka Bartelemija (1716–1795), napisano 1788. godine prema antičkim izvorima, daje prikaz klasičnog grčkog svijeta, njegove istorije, civilizacije, književnosti, filozofije i umjetnosti, s puno prevedenih ili vjerno parafraziranih odlomaka iz antičkih grčkih autora.⁵⁹ Njegoš je u svojoj biblioteci imao i ruski prevod ovog djela, objavljen u Moskvi 1803. godine.

- BARZELLOTTI, Giacomo, *Epitome di medicina pratica rationale*, v. I-II, Niccolò Capuzzo, Pisa, 1819-1820.

V: P I – 102-103, t. (I), II; M: P I – 52

Priručnik iz oblasti medicinske prakse Đakoma Barcelotija (1768–1839), profesora na Univerzitetu u Pizi, osnivača italijanske sudske medicine.

- BASSICH, Antonio, *Notizie della vita e degli scritti di tre illustri perastini*, Tipografia di Antonio Martechini, Ragusa, 1833.

M: P II – 242

⁵⁹ Up. Miron Flašar, nav. djelo, str. 23–24, 57.

Vuksan ovo djelo nije uvrstio u svoj spisak, iako ga prethodno pominje među knjigama koje su Njegošu s posvetom poslali njihovi autori. Knjiga sveštenika Antonija Bašića, rodom iz Kotora, posvećena je opisu života i djela trojice slavnih Peraštana iz XVII i XVIII vijeka: Andrije i Vicka Zmajevića i Josipa Marinovića.

- BASSICH, Antonio, *Discorsi sacri e panegirici*, Coi tipi della S. C. de Propaganda Fide, Roma, 1847.

M: P II – 344

Knjiga panegirika i propovijedi Antonija Bašića, doktora filozofije i teologije, tada kanonika dubrovačke katedrale.

- BAUTAIN, L[ouis] E[ugène Marie], *La religione e la libertà considerate nel loro rapporto*, Giacinto Marietti, Torino, 1849.

M: P II – 57

Djelo *Religija i sloboda* (1848) francuskog filozofa i teologa Luja Ežena Mari Botena (1796–1867), autora koji je u religiji potražio odgovore koje mu nijesu ponudili racionalistički sistemi.

- BONALD, [Louis Gabriel Ambroise] de, *La legislazione primitiva*, considerata in questi ultimi tempi coi soli lumi della ragione, t. I-III, G. Vincenzi e comp., Modena, 1818.

M: P I – 125-127

Djelo francuskog političara, pisca i filozofa Luja Gabriela Ambroaza de Bonala (1754–1840), velikog protivnika Francuske revolucije, žestokog monarhiste i katolika. Snažno je zagovarao nužnost nasljedne monarhije francuskog tipa. Ovaj značajni traktat u filozofsko-pravnom ključu razmatra historijsko porijeklo glavnih instituta javnog, krivičnog, građanskog i međunarodnog prava.

- BREMSER, [Johann Gottfried], *Trattato zoologico e fisiologico sui vermi intestinali dell'uomo*, traduzione italiana dall'originale tedesco, Tipografia Bizzoni, Pavia 1828. - M: P II – 74

Djelo austrijskog ljekara i parazitologa Johana Gotfrida Bremzera (1767–1827) o crijevnim parazitima kod čovjeka.

- CAMPANA, Antonio, *Farmacopea*, arricchita di moltissime aggiunte e delle ultime più interessanti scoperte per cura del dott. Luigi Michelotti, Fratelli Vignozzi e nipote, Livorno, 1841.

M: P II – 40

Djelo koje je učinilo široko poznatim Antonija Kampanu (1751–1832), stručnjaka za medicinu, eksperimentalnu fiziku, hemiju, botaniku i agronomiju, prvi put objavljeno 1797. godine. Donosi popis raznih medicinskih proizvoda i procedura neophodnih za njihovu pripremu i doziranje. Na primjerku Njegoševe knjige neki od recepata obilježeni su crnim mastilom.

- CHAMPOLLION-FIGERAC, *Egitto, L'universo pittoresco o storia e descrizione di tutti i popoli*, prima traduzione italiana per cura di A. F. Falconetti, Giuseppe Antonelli, Venezia, 1834.

V: P II – 87; M: P II – 88

Italijanski prevod knjige o Egiptu autora Šampolion-Fižeraka iz višetomne i bogato ilustrovane edicije grupe francuskih naučnika, posvećene istoriji i opisu raznih zemalja i kultura svijeta.

- CHOPIN, *Russia, L'universo pittoresco o storia e descrizione di tutti i popoli*, prima traduzione italiana per cura di A. F. Falconetti, Giuseppe Antonelli, Venezia, 1834.

V: P II – 89; M: P II – 89

Italijanski prevod knjige o Rusiji autora Šopena iz francuske višetomne ilustrovane edicije posvećene opisu raznih zemalja i kultura.

- *Codice penale universale austriaco*, parte I, *Dei delitti*, seconda edizione ufficiale, Dall'Imp. Regia stamperia, Milano 1815.

M: P I – 185

Italijanski prevod prvog dijela austrijskog *Opšteg krivičnog zakonika* iz 1803. godine, koji je na teritoriji Lombardije i Veneta stupio na snagu poslije Bečkog kongresa, kada su ove dvije italijanske regije pripale Austriji.

- *Codice di commercio di terre e di mare pel Regno d'Italia*, Dalla stamperia reale, Milano, 1808. Tipografia di Francesco Sonzogno, Milano, 1809; *Dei motivi del codice del commercio*, ovvero discorsi pronunciati al corpo legislativo di Francia dagli oratori del consiglio di stato e del tribunato intorno al progetto della nuova legislazione commerciale, Tipografia di Francesco Sonzogno, Milano, 1809.

M: P I – 74

Italijanski prevod francuskog *Zakona o trgovini na moru i kopnu* s obrazloženjem.

- CREVIER, [Jean Baptiste Louis], *Storia degli imperatori romani da Augusto sino a Costantino*, tradotta dal francese, t. I-VIII, Giambattista Alerizzi, Trivigi, 1755.

V: P I – 18-25, v. (I-VII), VIII; M: P I – 1-7

Pregled rimske istorije u periodu Carstva, od Avgusta do Konstantina, Žana Baptista Luja Krvijea (1693–1765). Prevod na italijanski s francuskog originala.

- DE GAMERRA, Gio[vanni] *Novo teatro*, Stamperia di Ranieri Prosperi, Pisa, 1789.

M: P I – 51 t. II

Osam članaka u kojima je italijanski libretista i pisac pozorišnih komada Đovani De Gamera (1743–1803), oslanjajući se na teorije D. Didroa, sabrao svoja zapažanja o dramaturškoj teoriji i praksi.

- DE MICHELIS, Filippo, *Trattato elementare di anatomia generale e descrittiva del corpo umano*, per uso della scuola, V. I-IV, Giuseppe Fodratti, Torino, 1834-1840.

M: P II – 33-36

Školski udžbenik iz osnova anatomije ljudskog tijela autora Filipa De Mikelisa.

- DRAGO, Vincenzo, *Storia dell'antica Grecia, dalla giunta dei Titani all'incendio di Corinto, aggiuntavi quella delle arti, delle lettere e della filosofia*, v. I-V, Niccolò Bettoni, Milano, 1820-1834.

V: P I – 59-62, v. I (II), III, (IV), V; M: P I – 120-122

Djelo *Istorija antičke Grčke* učenog kotorskog plemića Vinčenca Draga (1770–1836).

- FISHER, Francesco, *Sulla riconvenzione*: trattato sul quesito a chi nella collisione di più dichiarazioni d'erede debbano imporsi le parti di attore sul controverso diritto di successione; *Memorie due* del 1. prof Francesco Augusto Wagner, 2. Leopoldo Sonnleithner, versione dal tedesco. - *Sulla forza di prova*: atribuita nel concorso de' creditori alla dichiarazione del marito di aver ricevuta la dote, trattati due 1. del prof. Vincenzo Augusto Wagner, 2. del prof. Giuseppe Winiwarter, versione dal tedesco; - *Della prorogazione del foro*: nel processo civile austriaco della alienazione della stessa cosa a due diverse persone, della investigazione giudiziale nelle controversie de' coniugi della separazione di mensa e di letto, trattati tre del 1. prof. Vincenzo Augusto Wagner, 2. del prof. Michele Schuster, 3. del cons. aulico Corrado de Gärtner, versione dal tedesco, Giuseppe Rossi editore, Verona, 1830.

M: P I – 157

Prevod s njemačkog dijela komentara austrijskog opšteg građanskog zakonika u oblasti nasljednog, porodičnog i obligacionog prava. Autor zakona je Franc Fišer, profesor prava na Univerzitetu u Pragu.

- FRARI, A[ngelo] A[ntonio], *Sulle presenti questioni riguardanti il contagio: lettere*, Gio. Cecchini, Venezia, 1847.

M: P II – 84

Knjiga u epistolarnoj formi venecijanskog ljekara i hirurga Anđela Antonija Frarija o epidemiji kuge koja je pogodila Bosnu i Dalmaciju u razdoblju između 1815. i 1817. godine. Govori se o mogućim uzorocima, širenju zaraze i normama koje su sprovedene na zaraženim poručjima.

- GIOIA, Melchiorre, *Del merito e delle ricompense*, trattato storico e filosofico, seconda edizione, v. I-II, Tipografia di Giuseppe Ruggia e comp., Lugano, 1830-1832.

M: P II – 327-328

Jedno od glavnih filozofskih djela italijanskog ekonomiste, političara i intelektualca Melkjorea Doje (1767–1829), u kome kao pandan zločinu i kazni stavlja zasluge i nagrade.

- HUFELAND, Cristoforo Guglielmo, *Enchiridion medicum o indirizzamento alla pratica della medicina*, cioè l'esperienza di 50 anni, prima traduzione del dottore G. Almansi con aggiunta, V. Puzziello tipografo-libraio-editore, Napoli, 1845.

M: P II – 85

Uvod u medicinsku praksu njemačkog ljekara Kristofa Vilhelma Friedriha Hufelanda (1762–1836) koji je prvi promovisao holističku medicinu, koristio hidroterapiju i termalno liječenje i skovao termin „makrobiotički“. Predavao je patologiju na Univerzitetu u Jeni a u svoje vrijeme bio je vrlo poznat, ne manje od Getea, Herdera, Šilera.

- LEVESQUE, Pierre Charles *Storia di Russia*, v. I-III, Nicolò Bettoni, Milano, 1825-1826.

V: P I – 64-65, v. I-II; M: P I – 118-119

Italijanski prevod *Istoriје Rusije*, trotomnog djela francuskog profesora, prevodioca i istoričara Pjera Šarla Leveska koji je, na preporuku francuskog enciklopediste D. Didroa otišao u Petrograd, naučio ruski jezik i sakupio materijal za ovu knjigu koja je izvršila snažan uticaj ne samo na sliku Rusije na Zapadu nego i na samu rusku historiografiju.

- MALEVILLE, [Jaques de], *Analisi ragionata della discussione intorno al codice civile*, traduzione italiana del Giorgio Ricchi con annotazioni del traduttore, v. I- XII, Tipografia di Francesco Sonzogno, Milano, 1805-1809.

M: P I – 87-92

Djelo u kome francuski pravnik i političar Žak de Malvil (1741–1824), analizira francuski građanski zakonik čiji je glavni redaktor bio.

- MASINI, Antonio di Paolo, *Bologna perlustrata*, terza impressione notabilmente accresciuta, in cui si fa mentione ogni giorno in perpetuo delle fontioni sacre e profane di tutto l'anno, parte I-II, s. e., Bologna, 1666.

M: P I – 124

Trgovac iz Bolonje Antonio Mazini (1602–1692) autor je kalendara za 1650. godinu, u koji je, pored tradicionalnih shema liturgijskih službi, iz različitih izvora unio i razne podatke iz istorije i umjetnosti. Riječ je o drugom, veoma proširenom izdanju ovog kalendara enciklopedijskog karaktera, sastavljenog u tri dijela.

- MATTIROLO, Girolamo, *Sulla sapienza dell'Oriente: saggi morali*, opera dedicata a S. M. Imperiale il sultano Abd-UI-Megid, Giuditta Boniardi-Pogliani, Milano, 1842.

V: P II – 681.

Priče, izreke i maksime koje je Đirolamo Matirolo sakupio iz knjiga o istočnjačkim tradicijama.

- MONTESQUIEU, [Charles Louis de Secondat], *Spirito delle leggi*, con le note dell'Abate Antonio Genovesi, v. I-IV, Domenico Terres, Napoli, 1777.

M: P I – 81-82

Kapitalno djelo *O duhu zakona* (1748) francuskog političkog mislioca i pisca iz doba prosvjetiteljstva Šarla Luja de Sgonda Monteskjea (1755–1789), u kome je, predlažući podjelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, formulisao teorijske principe ustavne monarhije.

- MONTI, Antonio, *Illustrazioni del codice civile generale austriaco*, Dalla tipografia Sonzogno, Bergamo, 1847.

M: P I – 156

Tumačenje austrijskog *Opšteg građanskog zakonika*.

- MÜLLER, Giovanni de, *Storia universale*, tradotto da Gaetano Barbieri. Prima edizione napoletana corretta e corredata di annotazioni, V. I-VIII, R. Marotta e Vanspandoch, Napoli, 1827-1830.

V: P II – 73-75, v. (I-II), III; M: P I – 30

Tri prva toma *Opšte istorije* švajcarskog istoričara i političara Johana fon Milera (1752-1809) u prevodu na italijanski s njemačkog originala.

- NERI, Antonio, *L'arte vetraria*, distinta in libri sette, ne quali si scoprono effetti maravigliosi et insegnano segreti bellissimi del vetro nel fuoco et altre cose curiose Giovanni Silvestri, Milano, 1817.

M: P I – 15

Priručnik *Umjetnost staklarstva* firentinskog hemičara i sveštenika Antonija Nerija, napisan 1612. godine, s opisom svih faza proizvodnje stakla, zasnovan na drevnoj venecijanskoj praksi i njegovim vlastitim eksperimentima.

- PAGANO, Francesco Mario, *Saggi politici dei principi, progressi e decadenza delle società*, terza edizione, v. I-II, Tipografia Ruggia e C., Lugano, 1831.

M: P II – 94

Sedam političkih eseja koje je, izloživši u njima svoje koncepcije o ulozi države i njenoj organizaciji, između 1783. i 1785. godine prvi put objavio Frančesko Mario Pagano (1748–1799), italijanski pravnik, filozof, istoričar i dramaturg, jedan od najvećih predstavnika italijanskog, odnosno napuljskog iluminizma.

- PAPA, Francesco, *Trattato di patologia speciale e descrittiva veterinaria*, v. I-II, Tipografia Cerasole e Panizza, v. III, Giuseppe Cassone, Torino, 1845-1846.

M: P II – 82-83, t. I, III

Pregled patologija u oblasti veterine, s opisom simptoma, prevencije, toka bolesti i metoda liječenja.

- PERETTI, Giuseppe, *Saggio elementare sopra la scienza del commercio*, Tipografia di Antonio Maldini, Trieste, 1821.

M: P I – 149

Teorijsko-praktični uvod u trgovačko računovodstvo za početnike koji je za didaktične potrebe sastavio Đuzepe Pereti, profesor Pomorske akademije u Trstu.

- PLUTARCO, *Le vite degli uomini illustri greci e latini*, volgarizzate da Girolamo Pompei, v- I-XXII, Giuseppe Antonelli, Venezia, 1831-1833.

V: P II – 242-272, t. I-X, (XI-XII), XIII, (XIV), XV, (XVI-XVII), XVIII, (XIX-XX), XXI; M: P II – 356/ 1-10, 13, 15, 18, 21

Uporedni životopisi antičkog istoričara Plutarha (46–125. g. n. e.), s biografijama slavnih ličnosti antike, Grka i Rimljana, sagledanim sa stanovišta njihovih zajedničkih vrlina i mana.

- *Del possesso e della prescrizione* secondo il Diritto civile austriaco: trattato del Giuseppe Winiwarter, v. I-II, versione dal tedesco, Giuseppe Rossi editore, Verona, 1828.

M: P I – 156

Prevod s njemačkog dijela komentara austrijskog opšteg građanskog zakonika u oblasti obligacionog prava.

- REVIGLIO, Maurizio, *Elementi di materia medica e di terapeutica generale veterinaria*, Tipografia Cerasole e Panizza, Torino, 1844.

M: P II – 81

Priručnik o medicinskim i terapeutskim elementima opšte veterine.

- RIBERI, Alessandro, *Dei seni e delle fistole in genere e delle principali malattie delle vie lagrimali colle operazioni che le riguardano*, Tipografia reale, Torino, 1832.

M: P II – 77

Knjiga o očnim bolestima hirurgia i profesora medicine na Univerzitetu u Torinu Alessandra Riberija.

- RIBERI, Alessandro, *Orchiectomy, valore comparativo delle sue varie pratiche, alcune modificazioni alla nuova pratica* (Estratto dal *Giornale delle scienze mediche*), Tip. Cassone, Marzorati, Vercelotti, Torino, 1838.

M: P II – 77

Knjiga A. Riberija o hirurškim tehnikama odstranjivanja testisa.

- ROCHELLE, Roux de, *Stati Uniti d'America, L'universo pittoresco o storia e descrizione di tutti i popoli*, prima traduzione italiana per cura di A. F. Falconetti, Giuseppe Antonelli, Venezia, 1839.

V: P II – 87; M: P II – 87

Italijanski prevod knjige o Sjedinjenim Američkim Državama Ru de Rošela iz francuske višetomne ilustrovane edicije posvećene opisu raznih zemalja i kultura.

- ROMAGNOSI, Gian Domenico, *Introduzione allo studio del diritto pubblico universale*, con aggiunta delle lettere dell'autore al professore Giovanni Valeri, terza edizione, Stamperia Piatti, Firenze, 1833.

M: P II – 26

Sveobuhvatni *Uvod u studije opšteg javnog prava* (1805) pravnika i filozofa Đan Domenika Romanjozija (1761–1835), jednog od rodonačelnika modernog krivičnog prava.

- SPEDALIERI, Nicola, *De' diritti dell' uomo*, lib. 6 ne quali si dimostra che la più sicura custode de medesimi nella società civile è la religione cristiana, s. e., Ottavio Sgariglia, Assisi, 1791.

M: P I – 186

Knjiga *Prava čovjeka* Nikole Spedalijerija (1740-1795), filozofa i teologa koji je propagirao suverenost naroda i priznavanje osnovnih ljudskih prava. Autor je ovim djelom izazvao paniku na svim tadašnjim apsolutističkim dvorovima, pa je knjiga, kao opasna, bila zabranjena sve do 1860. godine.

- STRAMIGLIOLI, Antonio, *Dissertazioni storico-critiche*, intorno al trasporto delle Romane Leggi delle XII tavole dalla Grecia, Stamperia Amatina, Pesaro, 1782.

M: P I – 150

Knjiga opata Antonija Stramiljolija u kojoj poredi *Zakone XII tablica* iz V vijeka p. n. e., tj. prvu kodifikaciju rimskog javnog i privatnog prava, sa Solonomvim zakonima. U dodatku je rasprava istog autora o gramatici latinskog jezika.

U Njegoševoj biblioteci nađeno je i više periodičnih publikacija na raznim jezicima, među kojima su i dvije na italijanskom. Tršćanski časopis *Favilla* (V: P II – 695-696), koji je tokom decenije svoga izlaza (1836–1846) propagirao ideje italijanskog *risorgimenta*, kao i približavanje austrijskog Trsta Italiji, objavio je i veći broj priloga posvećenih južnoslovenskom svijetu. Upravo dva godišta ove publikacije, sedmo (1842) i osmo (1843), u kojima je započelo primjetnije promovisanje „slovenskih tema“, pronašao je Dušan Vuksan među ostacima Njegoševe biblioteke. Tokom te dvije godine u ovom glasilu objavljeno je više od dvadeset priloga južnoslovenske tematike, među kojima i četrnaest od ukupno petnaest članaka objavljenih pod zajedničkim naslovom „Studije o Slovenima“ (*Studi sugli Slavi*), čiji su autori mladi dalmatinski intelektualci Medo Pucić i Ivan August Kaznačić, tada studenti u Padovi. Što se crnogorskih tema tiče, u dva pomenuta godišta tršćanskog lista objavljeno je nekoliko priloga. Tokom 1842. godine pojavila se bibliografska bilješka o izlasku iz štampe dva putopisa o Crnoj Gori – italijanskog botaničara Bartolomea Bjazoleta i njemačkog književnika Hajnriha Štiglica.⁶⁰ Iz ovog potonjeg objavljena su u ovom listu i dva odlomka u prevodu s njemačkog na italijanski jezik.⁶¹ Sljedeće 1843. godine na stranicama *Faville* takođe je bilo

⁶⁰ P[acifico] V[alussi], „Bibliografia“, *Favilla*, VII/1842, br. 7 (15. IV), str. 111–117.

⁶¹ “Scontro fra le truppe austriache ed i montenegrini nel 1838” (tradotto dal *Montenegro* di Stieglitz), *Favilla*, VII/1842, br. 8 (10. IV), str. 125-135; “Una tradizione del Montenegro” (da Stieglitz), *Favilla*, VII/1842, br. 10 (31. V), str. 161–163.

priloga južnoslovenske tematike, ali ne i neposredno vezanih za Crnu Goru.⁶² Već u prvim godištima tršćanskog časopisa bilo je priloga na crnogorske teme, među kojima su i dva odlomka iz putopisa o Crnoj Gori francuskog oficira Viale de Somiera iz 1820. godine u prevodu na italijanski jezik.⁶³ Da li je Njegoš ovu publikaciju dobijao redovno, kao pretplatnik, i da li su do njega stizali i primjerci brojeva *Faville* iz ostalih godišta, nije poznato.

Dnevni list *Diavoletto* (V: P II – 801-802) koji je, takođe u Trstu, počeo izlaziti 1848. godine, bavio se raznim pitanjima, ali na poseban način, kroz humor, satiru i provokaciju. Za razliku od proitalijanske *Faville*, ova tršćanska publikacija vodila je antiitalijansku kampanju, dijelom i kroz protežiranje manjina, naročito slovenske, s ciljem da jedan nacionalni pokret suprotstavi drugom.⁶⁴ U Njegoševoj biblioteci nađeno je preko dvjesto pedeset brojeva ovoga lista, počev od prvog, izašlih između 19. oktobra 1848. i 18. septembra 1850. godine. U njima je, među priložima posvećenim različitim aktuelnostima u južnoslovenskom svijetu, zabilježeno i nekoliko u vezi s Crnom Gorom: pismo hrvatskog bana Jelačića Njegošu,⁶⁵ telegrafska vijest o pljačkaškom upadu Crnogoraca u jedno tursko selo,⁶⁶ članak o Crnoj Gori preštampan iz lista *Gazzetta di Zara*, napisan najvećim dijelom na osnovu knjige na njemačkom Vuka Stefanovića Karadžića iz 1837. godine⁶⁷.

Literatura

- Anonim (1851). Il Montenero e il Vladika Pietro Petrovich II, *Osservatore Dalmato*, III, br. 193, str. 3–189.
- Banašević, Nikola (1947). Da li je Njegoš bio samouk?, u: *Stogodišnjica Gorskog vijenca 1847-1947*, (separat iz Glasnika Službenog lista Srpske patrijaršije), Beograd: Srpska patrijaršija, str. 20–22.
- Banjević, Mirko (1947). Biblioteka Narodnog muzeja na Cetinju, *Pobjeda*, IV, br. 60 (6. IX) str. 6.

⁶² Up. Bibliografiju u: Olivera Popović, *Tršćanska italijanska periodika do ujedinjenja Italije o Crnoj Gori* (magistarski rad u rukopisu), Filozofski fakultet, Nikšić, 2008.

⁶³ P. C. “Rimembranze di viaggi. Il Montenegro”, *Favilla*, I/1837, br. 32 (5.V), str. 138-139; P. C...h, “Costumi. Le riconciliazioni in Montenegro”, *Favilla*, III/1838, br. 31 (25. II), str. 132-133.

⁶⁴ Olivera Popović, isto.

⁶⁵ “Al vladica dei montenegrini”, *Diavoletto*, II/1849, br. 173 (12. IV), str. 693.

⁶⁶ “Cattaro 10 novembre”, *Diavoletto*, II/1849, br. 234 (21. XI), str. 136.

⁶⁷ “I montenegrini”, *Diavoletto*, III/1850, br. 48 (18. II), str. 189-190; br. 49 (20. II), str. 199.

- Bjazoleto, Bartolomeo (2000). Izvještaj o putovanju u proljeće 1838. godine kraljevskog veličanstva Fridriha Avgusta Saksonskog u Crnu Goru, u: Kilibarda, Vesna, *Njegoš i Trst, italijanski pisci i putopisci o vladici- pjesniku*, Podgorica: CID, str. 111–162.
- Car, Marko (1913). Gorski vijenac, u: *Moje simpatije, književne slike i studije*, Zadar: E. de Schöenfeld.
- Carrara, Francesco (1852). Il Vladica del Montenegro, ritratto da' suoi colloqui, *Letture di famiglia*, I, str. 58-61.
- Dragović, Živko (1883). Uputstvo za sakupljanje materijala za istoriju i đeografiju Crne Gore, *Glas Crnogorca*, XII, br. 52 (23. XII) str. 2.
- Drainac, Rade (1933). U biblioteci pesnika Njegoša, *Pravda*, 25. april, str. 8.
- Durković-Jakšić, Ljubomir (1951). O Njegoševoj biblioteci, *Bibliotekar*, II, br. 3-4, str. 115-120.
- Durković-Jakšić, Ljubomir (1963). *Englezi o Njegošu i Crnoj Gori*, Titograd: Grafički zavod.
- Đilas, Milovan (1988). *Njegoš, pjesnik, vladar, vladika*, Beograd – Ljubljana: Zodne.
- Flašar, Miron (1997). *Njegoš i antika*, Podgorica: CANU.
- [Fridrih Avgust II] (1951). Iz dnevnika saksonskog kralja Fridriha Avgusta II, u: *Savremenici o Njegošu*, Beograd: Novo pokolenje, str. 48–59.
- Kilibarda, Vesna (2013). Njegoševo poznavanje italijanskog jezika, *Lingua montenegrina*, god. VI/1, br. 11, str. 197–207.
- Kol, J[ohan] G[eorg]. (1951). Život na Cetinju i u Crnoj Gori oko 1850, u: *Savremenici o Njegošu* Beograd: Novo pokolenje, str. 154–167.
- Krivokapić, Mirko (2000). Njegoševo delo u tumačenju Alojza Šmausa, u: Šmaus, Alojz, *Studije o Njegošu*, Podgorica: CID, str. 213–233.
- Latković, Vido (1949). *Petar Petrović Njegoš*, Beograd: Novo pokolenje.
- Lisac, Andrija-Ljubomir (1954). Još nešto o Njegoševoj biblioteci, *Bibliotekar*, VI, br. 3. str. 159–160.
- Martinović, dr Niko S. (1965). Razvoj bibliotekarstva u Crnoj Gori od Petra II Petrovića Njegoša do 1945. godine, u: *Problemi bibliotekarstva u Crnoj Gori*, Cetinje: Obod, str. 11–64.
- Martinović, Dušan J. (2002). Petar II Petrović Njegoš – osnivač državne biblioteke Crne Gore, u: *Dinastija Petrović Njegoš*, Podgorica: CANU, tom III, str. 351–376.
- Medaković, Milorad (1882). *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad: Knjigopečatnja A. Paevića.
- Milović, Jevto M. (1984). Izvještaj Fridriha Oreškovića od 10. jula 1840. J. Turskom, u: *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, Titograd: CANU, str. 397–417.

- [Mitford, Edvard] (1951). Iz putničkih beležaka Edvada Mitforda, u: *Savremenici o Njegošu*, Beograd: Novo pokolenje, str. 60–65.
- Nenadović, Ljubomir (1929). *O Crnogorcima. Pisma sa Cetinja 1878. godine*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Paton, A. A. [Pejton, E. A.] (1951). Poseta Cetinju i susret s Njegošem u Splitu, u: *Savremenici o Njegošu*, Beograd: Novo pokolenje, str. 130–133.
- Popov, Aleksandar (2000). *Putovanje u Crnu Goru*, Podgorica: Službeni list Republike Crne Gore.
- Popović, Olivera (2008). *Tršćanska italijanska periodika do ujedinjenja Italije o Crnoj Gori* (magistarski rad u rukopisu), Nikšić: Filozofski fakultet.
- Popović, Pavle (1920). Mladi Njegoš, *Srpski književni glasnik*, nova serija, knj. I, br. 5, str. 348–356; br. 6, str. 428–435.
- Popović, Simo (1995). *Memoari*, priredili i predgovor napisali Jovan R. Bojović i Novica Rakočević, Podgorica: CID, Cetinje: Izdavački centar.
- Sekulić, dr Laza (1936). Posvećenje vladike Rada za episkopa, *Letopis Matice srpske*, knj. 346, sv. 3, str. 312–318.
- Sekulić, Isidora (1951). *Njegošu knjiga duboke odanosti*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Stijović, Svetozar (1992). *Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Tkalac, Imbro (1903/1951). O pesniku Gorskog vijenca, u: *Savremenici o Njegošu*, Beograd: Novo pokolenje, str. 134–135.
- Šmaus, Alojz (1963/2000). Petar II Petrović Njegoš 1813–1851, u: *Studije o Njegošu*, priredio Mirko Krivokapić, Podgorica: CID, str. 154–194.
- Vrčević, Vuk (1878). Književnost, *Slovinac*, I, br. 7, str. 60–62.
- Vrčević, Vuk (1914). Život Petra Petrovića Njegoša, vladike crnogorsko-ga, u: *Članci i prilozi o srpskoj književnosti prve polovine XIX veka*, Novi Sad: Matica srpska, str. 110–201. – (Reprint – Podgorica: Oktoih, 2003).
- Vukobrat, Slobodan (1971). Prilog ispitivanju Njegoševe engleske i nemačke lektire, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. 37, sv. 1–2, str. 109–121.
- Vuksan, Dušan (1927). Biblioteka vladike Rada, u: *Cetinje i Crna Gora*, Beograd: Knjižarnica Rajkovića i Ćukovića, str. 192–219.

Vesna KILIBARDA

ITALIAN BOOKS AND JOURNALS IN THE NJEGOŠ'S LIBRARY

The paper discusses Njegoš's literary and general culture as a result of his self-taught education, as well as his library in this context and its origin and fate after death of the Montenegrin bishop and poet. In particular, the Italian books and journals preserved in the library until the present days are reviewed, as the source from which Njegoš could acquire or deepen his knowledge of the Italian language, literature and culture or get informed about various Italian and non-Italian topics.

Key words: *Njegoš as an autodidact, Njegoš's library, Njegoš's Italian reading*